

Hókuszpókusz. „(...) a *bűvész* hívószóra magyar nyelven több mint fél évszázada a *Rodolfo* hangsor felel” – tiszteleg Parti Nagy Lajos (REVICZKY szerk. 2011: 78) születésének centenáriumán a legismertebb magyar bűvész előtt, akinek már a neve is felér egy varázslattal. 1911-ben *Gross Rezső* néven született, a gyermekkori cimborák számára *Gross Rudi*, később, hivatalosan *Gács Rezső*, a közeli, ifjabb barátok máig *Rudi bácsi*-ként emlegetik, mesterétől, Ódry Zuárdtól kapta a *Rodolfo Grosso* művésznevet, melyből egy elegáns bűvészmozdulattal eltüntette a családnévreszt, hogy *Rodolfo* néven híresüljön el itthon és külföldön egyaránt. A nemzedékeket elkápráztató művész emléke előtt kívánunk tisztelegni e kis írással születésének századik évfordulóján.

Miközben a bűvész „Figyeljék a kezemet, mert csalok!” felhívására igyekeztünk valóban a kezét követni, ő mindent megtett, hogy trükkjeit kísérő magyarázataival elvonja a figyelmünket. Az egyik, 1966-ban készült archív televíziós felvételen (*Képzőbűvészet*, MTV archívum) például egyik poharas mutatványa közben éppen a *hókuszpókusz* varázsszó etimológiáját magyarázza: *Hoc est poculum*, azaz: ’itt a pohár’ (vö. még: Interjú 2011).

A magyar nyelvészeti szakirodalomban a varázsszó etimológiájának ezt a lehetőségét nem sokkal korábban ENDREI WALTER járta körül (1959: 406). Megfontolásait a PallasLex. *bűvészet* címszavának megállapításával is megtámogatta, miszerint: „A bűvészeti oktatás (...) még ma is az ugynevezett arabs serleg-játékkal kezdődik”. Ez a megfeleltetés azonban egyfelől hangtani nehézségeket támaszt (amint erre maga ENDREI is rávilágít, i. h.), másfelől – s ez lényegesebbnek tűnik – nem világos az a szemantikai-pragmatikai megfontolás, amely egy figyelemfelhívó-ténymegállapító mondatot cselekvés értékű varázsigévé avat.

A varázsigék ugyanis rokoníthatók a nyelvi kifejezésekkel közvetlen cselekvést végrehajtó, ún. performatív megnyilatkozásokkal, azzal a különbséggel, hogy az alkalmazott

nyelvi elem szemantikailag (már) nem feltétlenül transzparens, továbbá rendszerint egyéb aktus (segédeszköz: pl. varázspálca használata, illetve gesztikuláció, mimika stb.) alkalmazása kíséri. (A varázsigék eredendő etimológiai transzparenciájának igényére l. a népszerű Harry Potter-könyvek varázsigéinek nyelvi elemzését¹ a Wikipédián [HP-varázsigék].) A performativitás szempontja ez esetben az etimológiai kutatás során sem hagyható figyelmen kívül: gyengébbnek kell tekintenünk azt a magyarázatot, amely adós marad e motiváció feltárásával (a fenti megfeleltetés ide sorolható), míg valószínűbbnek tűnik egy olyan etimológia, mely a varázsigé performatív funkciójáról (annak eredendő meglétéről vagy történeti kialakulásáról) is számot tud adni.

Magyar etimológiai szótáriródmunk BÁRCZI SzófSz.-ától kezdődően lényegileg egységes annak megítélésében, hogy *hókuszpókusz* varázsszavunk vándorszó, a magyarba a német nyelvből kerülhetett, legkorábban angol nyelvterületen bukkan fel, ezért leginkább angliai keletkezése feltételezhető, illetve, hogy a németbe holland közvetítéssel került (l. SzófSz., TESz., EWUng., ESz.; vö. még: BALASSA 1901: 531; MELICH 1904: 274). Konkrét szóeredet mellett azonban egyik etimológiai szótárunk sem foglal állást: „Végső forrása számos szellemes megfejtési kísérlet ellenére sincs tisztázva” – így a TESz. Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy a „szellemes megfejtési kísérletek” egyike sem az angol, valamennyi a latin nyelvből magyarázza a szó etimológiáját.

A szakirodalomban felmerült a halandzsza eredet is (vö. ENDREI 1959: 405; hasonlóképpen a TESz.: „Talán [...] önmagukban értelmetlen, eredeti alakjukból kiforgatott latin szavakból keletkezett.”), ez azonban kevésbé valószínű. Egyfelől a már felemlített újabb keletű varázsszavak létrejöttének párhuzamos tanulságai gyengítik e lehetőséget, másfelől már ENDREI rámutat, hogy a *hókuszpókusz* egy XVII. század végi német varázskönyvben varázsigének használt értelmes latin mondatok szövegkörnyezetében bukkan fel (1959: 405–6). (Ez egyben a bűvészmutatványokat kísérő korabeli latin „szaknyelv” meglétére utal.) Mindezek nyomán a varázsszó latin eredete tekinthető a leginkább valószínűnek, ahogyan ezt a magyar nyelvészeti szakirodalomban (konkrét etimológia megadása nélkül) elsőként MELICH is vélelmezte (1903: 200, 1904: 274).

A magyar és a nemzetközi szakirodalom – mint erre már utaltunk – egyetért abban, hogy varázsszavunk angliai eredetű, legalábbis Angliában bukkan fel először. HANS SCHULZ „Fremdwörterbuch”-ja (1913) közli a varázsszó feltételezett legkorábbi angliai előfordulását (l. SÁGI 1914: 72; vö. még: SEBESTYÉN 1939: 29; Balassa *hókuszpókusz* [csak XVII. századi előfordulását ismeri]): IOHANNES WIERUS (JOHANN WEYER) „De Praestigiis Daemonum et Incantationibus ac Venificiis” című munkájában véli megtalálni (1563. 5: 360). Itt azonban a *hax pax max Deus adimax* formulát olvashatjuk. S bár a nemzetközi etimológiai szakirodalom napjainkig gyakorta hivatkozik e felfedezésre, ez az eredeztetés mégsem tűnik meggyőzőnek.

IOHANNES WIERUS (1515–1588) veszett kutyák marása ellen javasolja gyógyírként, hogy kenyérre vagy papírra írjuk a következő – a Szentháromság személyeit és a háromkirályokat is említő – szavakat: „O rex gloriae Jefu Chrifte, veni cum pace in nomine Patris † max in nomine Filii † max in nomine Spiritus sancti † prax Calpar prax Melchior Balthasar † prax † max † Deus ymax †”, majd tegyük azt a megharapott ember vagy a kutya szájába. Emellett más (ételre írandó) gyógyító szavakat is ajánl efféle esetekre, illetve megemlíti,

¹ Újabb mint nyelvészeti kutatások forrása: TÓTH TÍMEA, Harry Potter varázsigéinek nyelvészeti elemzése (előadás: NYME SEK BTK Szombathely, 2011. április 12.).

hogy ismer valakit, aki hasonló megfontolásból gyümölcsdarabra e szavakat írta: *hax pax max Deus adimax*. Ez utóbbiról az a véleménye, hogy hiányos latin nyelvtudásra visszavezethető romlott szöveg (vö. TESZ. is!), s valójában így hangoznék: „hoc † po † mo † Deus adjuvet †” ’e gyümölcs által segítsen az Isten’ (1583; [1660]: 377; „Liber apologeticus” című művében ismét említi latinul jól nem tudó ismerősét, és a gyümölcssel kapcsolatos gyógyító formulát: [1660]: 631). Akár a hosszabb, akár a rövidebb változathoz is kísérleljük meg varázsszavunk származtatását, a *hókuszpókusz* hangtani levezetése felettebb problematikus. Másfelől minden e szöveg helyre támaszkodó etimológiai kísérlet adós marad a leírt (tehát nem kimondott!) gyógyító formula átváltozást (illetve eltűnést és megkerülést) előidéző varázsszóvá átértékelődésének magyarázatával. Továbbá: a *hax pax max* (bár frappáns formának tűnik) sohasem fordul elő varázskönyv formájában. Ha e kifejezés ilyen frappáns, miért jött létre a *hókuszpókusz* távoli „alakváltozat”, és miért nem bukkan fel soha varázsszóként az eredeti forma? Felmerül az a kérdés is, hogy a WIERUSnál szereplő számos formula közül miért éppen ez vált volna varázsszóvá, ráadásul úgy, hogy WIERUS újabb kiadásától eltekintve e gyógyító szavaknak nincs dokumentálható folytatása, míg a *hókuszpókusz* (*hocus pocus*) csak a következő, XVII. században bukkan fel (első előfordulása: 1624: *hocos pocos*, KLUGE [EtWb.] nyomán ENDREI 1959: 406).

Az etimológiai szakirodalom felveti (elsőként a GRIMM testvérek, vö. ENDREI 1959: 405) a varázsszó esetleges személynévi eredetét is. A XVII. században több varázskönyv is emleget *Hocus Pocus Junior* nevű varázslót, illetve bűvészt (vö. SÁGI 1914: 72; SEBESTYÉN 1939: 29; ENDREI 1959: 405). Ettől az eredeztetéstől is eltekinthetünk, ugyanis a név egyik korai előfordulása arról tájékoztat, hogy nevét a bűvész szavajárása nyomán kapta (ADY 1656: 29).

JOHN TILLOTSON (1630–1694), Canterbury érseke kínálja a *hókuszpókusz* eredetének időrendben legelső magyarázatát, amely egyben – nézetünk szerint – a varázsszó legvalószínűbb etimológiája. Eszerint varázsszavunk a katolikus mise *hoc est corpus (meum)* ’ez az én testem’ latin formulájából származik, annak eltorzított változata: „in all probability thofe common *jugling* words of *hocus pocus* are nothing elfe but a corruption of *hoc est corpus*” (1684: 34, a kurziválás a mű eredeti kiadásában).

Ezt az etimológiát elsőként a GRIMM testvérek utasították el (l. ENDREI 1959: 405), s minden bizonnyal az ő tekintélyüknek is köszönhető, hogy a későbbi kutatás újabb magyarázatok után nézett. A vezető magyar etimológiai szótárak e lehetőséget meg sem említik, magyar nyelvészek közül ezt az származtatást meggyőződéssel mind ez ideig senki nem vállalta fel: BALASSA (1901: 531) és MELICH (1904: 274) kétes etimológiaként említi, SÁGI (1914: 72) jobb híján való (téves) etimológiaként aposztrofálja, ENDREI (1959: 405) és KUNSZERY (1965: 218) említi, de figyelmen kívül hagyja, TÓTFALUSI (2004) kérdőjellel veszi fel. Az alábbiakban ezt az etimológiai megfontolást kívánom néhány érveléssel megtámogatni.

A bibliai gyökerű formula (Mt 26, 26; Mk 14, 22; Lk 22, 19; 1Kor 11, 24; a Vulgata szerint valamennyi helyen: *hoc est corpus meum*) a katolikus mise legfontosabb elemeként a *consecratio* (a skolasztikus gyökerű teológiai terminus szerint a *transsubstantiatio*, a szemléletes magyar megfelelőt említve az *átváltoztatás*) részeként hangzik el (a latin liturgiában *hoc est enim corpus meum* formában). Ez a tény önmagában biztosítja a varázsszó performatív motivációját, hiszen a katolikus egyház (egyúttal a keleti keresztény egyházak) tanítása szerint e szavak hatására változik át a misében a kenyér Krisztus testévé. Megjegyzendő, hogy a középkori vallásosság a misében történő átváltoztatást olykor egyszerűen *miraculum*-ként (’csoda’) említette.

A hoc est (enim) corpus (meum) > hókuszpókusz változás hangtanilag is pontosan levezethető. Ehhez azonban fel kell említenünk a korábbi (éppen a XVII. században „agyon-szabályozott”), kötelezően latin nyelvű katolikus mise vonatkozó előírásait. Az előírások szerint az átváltoztatás szavait egyfelől „attente et continue” (‘figyelmesen és folyamatosan’) kell mondani. Ez utóbbi azt jelenti, hogy nem szabad szünetet hagyni az egyes szavak között (RADÓ 1961: 384). Másfelől e szavakat minden misén – tehát még az ünnepi, énekes misén is – kötelezően „secreto” (‘csendben’) kellett mondani (MR. 40), ami a következőképpen értendő: „ita pronuntiet, ut et ipsemet se audiat, et a circumstantibus non audiatur” (MR. 41; vö. RADÓ 1961: 376), azaz: ‘úgy ejtse (ti. a pap e szavakat), hogy maga magát hallja, a körülállók számára azonban ne legyen hallható’. Ez lényegében egy erőteljes suttogást eredményezett, amely a varázsszóvá válás folyamatában a titokzatosság motivációját is jelenthette. Az erőteljes suttogással, akkurátusan és folyamatosan kimondott szavak azonban a „körülállók” számára – különösen idősebb, gyengébb hallású miséző pap esetében – gyakran mégiscsak hallhatóvá váltak, körülbelül ekként: $\chiokes(t)^n m k^h o : p u s m^2 m$. Távolabbról hallgatva, a nazálisokat (< *enim, meum*) szünetként érzékelve: $\chiokes - k^h o : p u s -$. (Efféle „hókuszpókuszokat” e sorok írójának gyakran volt alkalmá hallani Róma bazilikáiban, a II. Vatikáni Zsinat előtti előírások szerint magánmisét végző idősebb papok szájából.) A $\chiokes k^h o : p u s$ hangsor előbb – bizonyára a $\chiokes \sim hokes$ belső helyzetű, szótagkezdő *k*-jának hatására – hangátvetés ($k^h o : p u s > pokus$), majd kétirányú hangtani kiegyenlítődés (mgh.-asszociáció) nyomán válhatott varázsszóvá, progresszív irányban: *hokes pokes (hockes-pockes, SÁGI 1914: 72; vö. még régi ang. hocas pocas)*, illetve regresszíven: *hokus pokus*, melyek – és az egyéb szórványosan jelentkező alakváltozatok (l. i. h., magyar vonatkozásban l. ÚMTsz.) – közül ez utóbbi vált általánosan elterjedté (vö. ang. *hocus-pocus*, ném. *Hokuspokus*, m. *hókuszpókusz* stb.; vö. még or. *φόκyc-νόκyc*).

A fentiekkel egybevágunk a korabeli katolikus moralisták vonatkozó aggályai is. A mise legfontosabb mondatainak pontos ejtése ugyanis feltétele a cselekmény (az átváltozás) megvalósulásának. Bizonyos – részint figyelmetlenségre visszavezethető – tévesztések érvénytelenné teheték a cselekményt, míg mások nem befolyásolták a megvalósulását. Ez utóbbiak között az általunk vizsgált szövegrészletben („bocsánatos bűn”-ként aposztrófálva) csupán kettő szerepel: az *est es*-ként, illetve a *corpus copus*-ként történő ejtése (RADÓ 1961: 532). Eszerint az átváltoztatás formulájának első szavai nem ritkán valóban *hokes kopus*-ként voltak hallhatóak.

Ha a latin nyelvű bibliai megfogalmazásra tekintünk, észrevehetjük, hogy liturgikus alkalmazása egy *enim* ‘ugyanis, mert’ szócskával bővült. Egyes vélemények szerint éppen a *hókuszpókusz* blaszfémia ellenhatásaként került e szócska az átváltoztatás szövegébe (vö. pl. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Eucharisztia>). Ezt a megfontolást cáfolja, hogy a római egyházban legkésőbb a XV. század közepéig a teljesebb, az *enim* szócskával kiegészített formula vált hivatalossá (DS. 1352), varázsszavaink pedig – mint láttuk – csak a XVII. században bukkan fel. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az *enim* szócska – nyilván az eredeti bibliai szövegváltozat hatása alatt – később is kihagyható volt, ami nem befolyásolta a cselekmény érvényességét (vö. RADÓ 1961: 530–1). TILLOTSON is így idézi (1684: 34).

Ez ellen az etimológia ellen az az eredetileg KLUGE által (EtWb.) felvetett, később többször felemlített érv hozható, miszerint „a bűvészek aligha választhatták volna ezt a kifejezést, ha az csakugyan az említett szertartásbeli szavak gúnyos használatából ered” (SÁGI 1914: 72; vö. ENDREI 1959: 405). Egyfelől a varázsszóvá válás nem feltétlenül vonja magá-

val a blaszfémiát, másfelől még ez is feltételezhető, ha felidézünk a vándorszó korabeli elterjedtségét: Anglia, majd a holland és a német, azaz jellemzően protestáns területek. Ennek figyelembevételével pedig még a blaszfemikus színezet sem kizárható, ahogyan erre már maga TILLOTSON is utal: „*hocus pocus* (...) corruption of *hoc est corpus*, by way of ridiculous imitation of the Priests of the Church of Rome in their *trick of Transubstantiation*” (1684: 34; a kurzíválás a mű eredeti kiadásában). (A feltehető protestáns eredethez kapcsolódó nyelvi adalék: a kifejezést a középső és nyugati újlatin – „hagyományosan katolikus” – nyelvek, nyelvváltozatok részint nem ismerik, részint – ha tartalmazza is szókészletük – használata erősen periferikus.)

Végezetül a *hókuszpókusz* legkorábbi magyar előfordulásai is azt sejtetik, hogy lejegyzőik számára még ismert a bibliai-liturgikus eredet és jelentés. Elsőként Amade László „Lila moja Lila” kezdetű versében bukkan fel: *Hochus pochus Effeta!* (1725–1764: Amade: ÖK.; figyelemre méltó TÖZSÉR nyelvi elemzése [1980: 411–7], de éppen e szavak értelmezésével marad adós). Az idézett részlet utolsó szava (héber >) arám eredetű, a görög, majd a latin nyelvű bibliaiszövegben is ekként hagyományozódott (Mk 7, 34: gör. *ἐφφειδᾶ*, ill. *ἐφφειδᾶ*; lat. *ephpheta*), jelentése: ’nyílj meg’.

Egy másik, szintén viszonylag korai említésében varázsszavunk liturgikus, illetve a liturgiára visszavezethető kontextusba került: *Hokus Pokus Kukulorum* (1803–1804: Gaal: A’ tudós palótz 5: 23). A kifejezés utolsó szava ugyanis az *in saecula saeculorum* (’mindörökkön örökké’) liturgikus formula paródiája. A latin nyelvű szertartásokban gyakran ismétlődő könyörgészárlat játékos eltorzítására l. pl. *Bakula-bakulorum*, Mikszáth Kálmán: A lohinai fű (Mikszáth: ÖM.) vagy *Mikula Mikulorum*, ANGYEL MIKLÓS (1994) gyűjtése a felvidéki Udvardról (vö. még: Ferdinandy György: A bolondok királya. Holmi 2006. május, 611).

Csokonai egyik ifjúkori verse (Az istenek osztózása) pedig egészen konkrétan kapcsolja össze a katolikus papokat a *hókuszpókusz*-szal, minden bizonnyal a katolikus szertartásokra, esetleg magára a misére utalva: „Neptun úgysis Angliában (!) / Matróz volt s soká lakott, (...) / Osztán ő meg kálvinista (...) // (...) mond Neptun (...) / Hát mi nem is szólhatunk? / Hiszen nekünk is jussunk van, / Tehát protestálhatunk (...) // Tovább is jártam sok p a p n á l / Az akadémiákon, / (...) hisz tanultam / Én is, mert ifjú voltam / S rhetor Oxfoniában [= Oxfordban (!)]. // Azért hogy boszorkányságot, / M i n t ő k e l m é k, nem tudok / S holmi h ó k u s - p ó k u s s á g o t / Soha n e m g y a k o r o l o k (...)” (1790: Csokonai: MM.; a kiemelések tőlem: Sz. R.). Ne feledjük: Csokonai református vallású volt, édesapja pedig különösen is erős protestáns öntudattal rendelkezett, erről fennmaradt naplója vall (vö. ÚMILex.).

A *hókuszpókusz* legkorábbi előfordulásait a magyar irodalomban tehát bibliai vagy liturgikus kontextus jellemzi: ilyen eredetű kifejezésekkel összekapcsolva, illetve a (latin nyelvű) katolikus liturgia metaforájaként bukkan fel. Ez a körülmény szintén a *hoc est (enim) corpus (meum)* miseformulából való származtatását támogatja, s egyben arra is utalhat, hogy az említett magyar irodalmi szövegek lejegyzői számára még többé-kevésbé transzparens lehetett a varázsszó eredeti (etimológiai) jelentése.

A hivatkozott irodalom

ADY, THOMAS 1656. A candle in the dark: or, A treatise concerning the nature of witches and witchcraft [...]. London.

- Amade: ÖK. = Amade László összes költeményei. Elektronikus kiadás:
<http://mek.niif.hu/00500/00590/00590.pdf>
- ANGYEL MIKLÓS 1994. Udvard nevezetességei. Madách-Posonium Könyv- és Lapkiadó, Pozsony/
 Bratislava. Elektronikus elérhetőség: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Udvard/
- BALASSA JÓZSEF 1901. Adalékok német jövevényszavainkhoz. Magyar Nyelvőr 30: 531–2.
- Csokonai: MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. Elektronikus kiadás:
<http://mek.niif.hu/06300/06302/html/csokonai1.htm>
- DS. (DENZINGER–SCHÖNMETZER) = Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum quod primum edidit HENRICUS DENZINGER et quod funditus retractavit, auxit, notulis ornavit ADOLPHUS SCHÖNMETZER. Editio XXXVI. Herder, Barcinone (Barcelona) – Friburgi Brisgoviae (Freiburg im Breisgau) – Romae, 1976.
- ENDREI WALTER 1959. Hókusz-pókusz. Magyar Nyelv 55: 405–6.
- EtWb. = FRIEDRICH KLUGE, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Verlag Karl J. Trübner, Strassburg, 1883.
- Gaal: A' tudós palótz = Gaal György: A' tudós palótz, avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógorurához irtt levelei 1–6. Hartleben Konrad Adolf [nyomdája], Buda-Pest, 1803–1804.
- HP-varázsígék = A Harry Potter-sorozatban szereplő varázsígék listája. Elektronikus forrás:
http://hu.wikipedia.org/wiki/A_Harry_Potter-sorozatban_szerepl%C5%91_var%C3%A1zsig%C3%A9k_list%C3%A1ja
- Interjú 2011. = Figyeltük a kezét, csalt... Interjú Rodolfo lányával. Elektronikus forrás: <http://www.14keruleti-hirhatar.hu/hirek/figyeltuk-a-kezet-csalt-interju-rodolfo-lanyaval>. 2011. május 13.
- KUNSZERY GYULA 1965. Hókusz-pókusz. Magyar Nyelv 61: 218–9.
- MELICH JÁNOS 1903. Szláv jövevényszavaink. (Hatodik közlemény.) Nyelvtudományi Közlemények 33: 164–215.
- MELICH JÁNOS 1904. Szláv jövevényszavaink. (Tizedik közlemény.) Nyelvtudományi Közlemények 34: 241–354.
- Mikszáth: ÖM. = Mikszáth Kálmán összes művei. Teljes szövegű CD-ROM adatbázis. Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 1998.
- MR. = Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum. Ratisbonae (Regensburg), 1862. (Editio typica: 1634.)
- RADÓ, POLYCARPUS 1961. Enchiridion Liturgicum 1–2. Herder, Romae – Friburgi Brisgoviae (Freiburg im Breisgau) – Barcinone (Barcelona).
- REVICZKY BÉLA szerk. 2011. Rodolfo (1911–1987). Tisztelgés a 100 éve született művész előtt. Rózsavölgyi és Társa, Bp.
- SÁGI ISTVÁN 1914. Hókuszpókusz. Magyar Nyelv 10: 72–3.
- SEBESTYÉN EDE 1939. Hókuszpókusz, Lárifári és Krikszkraksz. Magyar Nyelvőr 68: 29.
- TILLOTSON, JOHN 1684. Discourse against Transubstantiation. London.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2004. Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára. Tinta Kiadó, Bp.
- TÖZSÉR ÁRPÁD 1980. A rokokó vers mozdulatai. (Amade László verseiről.) Irodalomtörténeti Közlemények 84: 409–27.
- WIERUS, IOHANNES [= JOHANN WEYER] 1563. De Praestigiis Daemonum et Incantationibus ac Venificiis Libri V. Basileae (Basel).
- WIERUS, IOHANNES [= JOHANN WEYER] 1583. De Praestigiis Daemonum et Incantationibus ac Venificiis Libri sex, postrema editione sexta aucti & recogniti. Basileae (Basel).
- WIERUS, IOHANNES [= JOHANN WEYER] [1660]. Opera omnia. Amstelodami (Amsterdam). [A „De Praestigiis Daemonum” az 1583-as kiadás szövegével szerepel.]